

Från Ladugårdslandet till Östermalm

HISTORISK UTVECKLING

PÅ OFATTBART KORT TID – egentligen mindre än sjuttio år – omvandlades en av Stockholms minst bebodda och fattiga utkanter till dagens attraktiva och efterfrågade bostads- och livsmiljö. År 1827 ifrågasatte läkaren Pehr Gustaf Cederschjöld hur rent och hälsosamt det linne kunde bli som dagligen tvättades i Nybroviken, »men rysligt är det att se watten der hämtas till och med till matlagning».¹ År 1897 kunde kung Oscar II stolt visa upp sin stad och dess industriella och kulturella framsteg på den stora Allmänna Konst- och Industriutställningen på Djurgården. Då hade kraftfulla insatser gjorts för att rycka upp Staden (Gamla stan) och dess malmar ur en stillastående tillvaro.

Omvandlingen av Ladugårdslandet till Östermalm skedde i två stora steg. Det första togs kort före mitten av 1600-talet och det andra i mitten av 1800-talet. Bakom 1600-talets utveckling låg en stark centralmakt, bakom 1880-talets en relativt nymornad kommunal organisation – stadsfullmäktige. Spåren efter detta arbete återfinns man än i dag i stadsbilden.

LADUGÅRDSLANDET

Det lantliga området öster om Norrmalm, Ladugårdslandet, var i det närmaste obebyggt till 1620-talet. Det bestod av jordbruksmark som odlades. På den så kallade äldsta kartan (se s. 8) från mellan 1622 och 1625 syns ett enstaka hus och några bodar utmed stranden av Ladugårdsviken. Detta kom att ändras på ett tjugotal år.

Ladugårdslandet, det vill säga dagens Östermalm, har fått sitt namn efter en kungsladugård som anlades på Vädla bys mark för att stå för försörjningen av Stockholms slott. Den är markerad på äldre kartor nära den nuvarande Nobelparken, tidigare kallad Ladugårdsberget, norr om Djurgårdsbron.² På 1500-talet började kungsladugården i Vädla kallas Gamla ladugården i samband med att två andra ladugårdar, också de belägna norr om staden, lades under slottet.³

Geografiskt dominerades utkanterna öster om Brunkebergsåsen vid dagens Eriksbergsplan av insjön Träsket som bredde ut sig

mot Surbrunnsgatan. Den hade tillflöde via Rännilen, ett vattendrag som kom från Brunnsviken och föll ut i dagens Nybroviken. De bergsknallar som var en så integrerad del av Ladugårdslandets topografi sticker fram i rutnätsmönstret på andra tidiga 1600-talskartor. Kvartersbeteckningar som Skvalberget och Skräfvelberget (Skraelberget) beskriver övertygande den backiga och skrovliga topografin som också förde med sig vattendrag. I nordväst syns som mörka fläckar på kartorna de så kallade Tyskbagarbergen som inte bröts igenom förrän på 1860-talet.

NORRE FÖRSTADEN

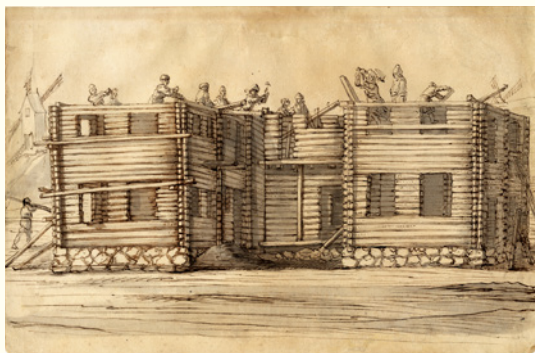
De båda malmarna, Södermalm och Norrmalm, kallades ibland förstäder. De hade olika rättslig ställning. Södermalm tillhörde staden enligt stadslagen.⁴ Marken på Norrmalm liksom på Ladugårdslandet ägdes av kronan och borgarna på Norrmalm betalade tomtören och dagsverken till slottet. De var skyldiga både kronan och staden att hålla inkvartering och erbjuda skjutsfärder.

Invånarna var inte nöjda med detta och år 1602 fick Norrmalm egna stadsrättigheter av Karl IX. Dessa innebar en egen magistrat, egen domstol och rätt att skicka representanter till riksdagarna.⁵ Den nya stadsbildningen kallades Norre förstaden och innebar att Stockholm under början av 1600-talet bestod av två städer, själva Stadsholmen med Södermalm samt Norre förstaden.

Norre förstaden omfattade det bebyggda området på Norrmalm inom tullstaketet.⁶ Vid Ladugårdsgrinden intill Humlegården uttogs tull för varor som infördes norrifrån i staden efter 1622. Staketet sträckte sig över Rännilen till nuvarande Östermalmstorg och därifrån ned till Ladugårdslandsviken.⁷

Under Norre förstadens tid växte antalet gårdar från hundra vid bildandet år 1602 till tusen år 1635. Drygt 3 000 personer var kort dessförinnan mantalsskrivna i förstaden, varav omkring 1 800 bodde öster om Brunkebergsåsen.⁸

Mantalslängden från 1634 visar att den dominerande yrkesgruppen i Norre förstaden bestod av sjöfolk med anknytning till

Den florentinske diplomaten Lorenzo Magalotti har givit en sällsynt inblick i dåtidens Sverige från sin resa i landet 1674. Husen uppfördes i knuttimmer, men detta sätt att bygga blev så småningom förbjudet även på Ladugårdslandet.

Franz Hogenbergs kopparstick i *Civitates orbis terrarum* visar Stockholm sett från norr omkring 1580 med bostadshus i timmer omgivna av plank bland Ladugårdslandets berg. I fonden Staden (Gamla stan) och slottet Tre kronor. I Staden fick man bara uppföra stenhus och det är troligt att de som inte kunde uppföra sådana hus flyttade till malmarna.

flottan som hade sin huvudstation på Blasieholmen. Därefter kom holmfolk, vilka arbetade i flottans anläggningar, medan borgare först kom på fjärde plats. Slottstjänare och arklifolk, det vill säga anställda vid rustkammaren, var också stora grupper. Den tredje upptogs av tjänstelösa och lösdrivare. Dessa i förening med ett antal löskonor och löspigor visar förstadens utkantskaraktär. Folkrikast var den östra delen där det också fanns flest gårdar, 650 stycken som också inkluderade Ladugårdslandet.⁹

Den låga stugbebyggelsen framgår av Franz Hogenbergs kopparstick från 1570-talet ur *Civitates orbis terrarum* som skildrar stadens utkanter på Johan III:s tid och troligen var likartad på Norre förstadens tid. Bebyggelsen bestod i hög utsträckning av omålade och knuttimrade envånings trähus med bodar, fähus och verkstäder omgivna av ett plank med portöppning. År 1635 inkorporerades Norre förstaden med staden.

1600-TALETS STADSPLANEREGLERING

På västra Stadsholmen hade ett stort regleringsarbete inletts 1625 under Gustav II Adolf efter en brand. Ett motsvarande regleringsarbete kom för malmarnas del att genomföras på 1630- och 1640-talen under förmyndarregeringen och drottning Kristina.

Det stora arbetet hade börjat 1636–37 på västra Norrmalm.¹⁰ Det gick i mycket ut på att efter 1600-talets ideal skapa ett regelbundet rutnätsmönster. Brunkebergsåsen var här det största hindret och åsen förblev en gräns mellan Västra och Östra malmen på Norrmalm. En våldsam brand 1640 på Östra malmen skapade bättre förutsättningar för att driva regleringen även här. Arbetet med att staka ut tomter leddes av Anders Torstensson, som var anställd vid fortifikationen och likaså fick lön av staden som tomtmätare och senare som ingenjör.

År 1639–40 fick staden upplåtelsebrev på en del av Ladugårdsgärdet av drottning Kristinas förmyndarregering. Det var överståthållaren Klas Fleming som gjorde anhållan, vilken besvarades på så kort tid som en vecka. Utstakningen av tomter och gator var

troligen i full gång och staden fick rätt att sälja och upplåta tomter. Avsikten var att ge företräde åt »vårt och cronones siöfolk».¹¹

På Ladugårdslandet kunde gatorna planeras breda och raka vilket var renässansens ideal. Det var »regulariteten» som eftersträvades.¹² Nybrogatan blev 20 alnar bred (omkring 12 meter) och Storgatan–Humlegårdsgatan mellan 18 och 20 alnar, alltså 11–12 meter. Även ett torg var planerat, Ladugårdslandstorg, det nuvarande Östermalmstorg. Om en gård låg i vägen för en gata måste ägaren riva denna och fick då ersättning. Tullstaketet flyttades och tullporten kom att förläggas till kvarteret Harpan norr om Linnégatan.¹³

Kartor från omkring 1640 visar att den stadsplanerade västra delen av Ladugårdslandet sträckte sig ungefär till Grev Magnigatan. Platsen för den blivande Hedvig Eleonora kyrka är markerad, men det dröjde flera decennier innan den anlades, 1669. Bron till Blasieholmen som anlades omkring 1638 underlättade förbindelsen mellan kronans anläggningar på Ladugårdslandet och skeppsgården på Blasieholmen. Tidigare hade landvägen gått via mindre broar över bland annat Rännilen. År 1661 byggdes också en bro mellan Ladugårdslandet och Djurgården.¹⁴ Gatunätet är nästan detsamma som dagens.

År 1646 begärde staden att få disponera mer mark på Ladugårdslandet, vilket godkändes av drottning Kristina.¹⁵

VERKSAMHETER PÅ LADUGÅRDSLANDET

Den mer lantliga delen av Ladugårdslandet tog vid norr och öster om de centrala delarna kring Hedvig Eleonora. En inte obetydlig bebyggelse uppstod också i den bergiga trakten mellan Rännilen och Humlegården, där fattiga hantverkare slog sig ned.¹⁶

Tobaksodling och grönskande trädgårdsland samt ängar med kor och getter fyllde ytterområdena. Kronan hade tidigt anläggningar på Ladugårdslandet. Hit hörde Humlegården som inrättades 1619 på order av Gustav II Adolf i syfte att odla humle för ölbryggnings. Sedan 1631 fanns en repslagarbana i närheten av

Kartan är troligen upprättad 1642. Utsnittet visar Staden, Norrmalm och Ladugårdslandet. På Blasieholmen finns ett tyghus, en arsenal, som aldrig blev byggt. Den tomma rutan i mitten av Ladugårdslandet är Ladugårdslandstorg. Gatunätet går till Grev Magnigatan och tullstaketet följer detta. Längst österut syns den kungliga ladugården.

Ett högt tullstaket omgav staden, där den som förde in varor från 1622 måste betala den så kallade Lilla tullen. En man till häst syns vid Roslagstull. Tullen togs ut vid Ladugårdsgrinden nära Humlegården.

Humlegården för att tillverka tågvirke till flottan. Kronobageriet (se nr 43) från 1600-talets första hälft är stadsdelens äldsta industribyggnad. På Artillerigården, dagens Armémuseum (se nr 41), fanns en förrådskasern för det kungliga artilleriet.

De omfattande tomter som tillhörde adliga ätter som Bielke, Brahe, De la Gardie, Fleming och Oxenstierna användes främst för sommaruppehåll och övervakades däremellan av tjänstefolket. Magnus Gabriel De la Gardies malmgård med sina stora ägor norr och söder om den nuvarande Storgatan var den mest betydelsefulla och särskilt intresse lades ned på trädgården. I det angränsande kvarteret som i dag kallas Krubban låg den Oxenstiernska malmgården (se nr 172).

Längre österut fanns ett inslag som hade med tidens behov av nöjen att göra. Här utvecklades ett slags tivoli- och lustanläggning av den kunglige arkitekten Jean de la Vallée som erhållit fastigheten Lustdal av drottning Kristina 1652. Egendomen hade växlande öden, var både i kunglig och militär ägo, och lever kvar än i dag under namnet Fredrikshov (se nr 242).

Det stora antalet väderkvarnar, ett sextiotal på 1700-talet, är uttryck för de agrara näringarna. År 1870 fanns ännu tjugofyra stycken kvar och den sista revs i början av 1890-talet.

På den De la Gardieska egendomen, som sträckte sig ned till Ladugårdslandsviken, anlade handelsmännen Abraham och Carlos Grill 1715 ett skeppsvarv på mark som delvis var utfylld och därför kallades Terra Nova, ny mark. Namnet återfinns redan på Tillaeus karta från 1733. Abraham Grill och brodern Carlos var de mest framgångsrika grosshandlarna i Stockholm och tillhörde Skeppsbroadeln. Vid 1750-talets mitt var omkring hundra personer anställda på varvet, av vilka hälften bodde alldeles intill. Varvet behölls till 1782 då det såldes till ett konsortium varefter marken 1819 såldes till kronan.

På bagaren Mårten (eller Martin) Kammeckers malmgård på Nybrogatan i kvarteret Rådjuret anlades i mitten av 1700-talet ett sockerbruk, som senare fick namnet Brandelska sockerbruket. Verksamheten lades ner på 1780-talet och sockertillverkningen

Willem Swiddes gravyr från 1696 av Hedvig Eleonora kyrka ur Erik Dahlbergs *Suecia Antiqua et Hodierna*. Kyrkan med sin åttkantiga form grundlades 1669 men invigdes först 1737 med en tillfällig kupol.

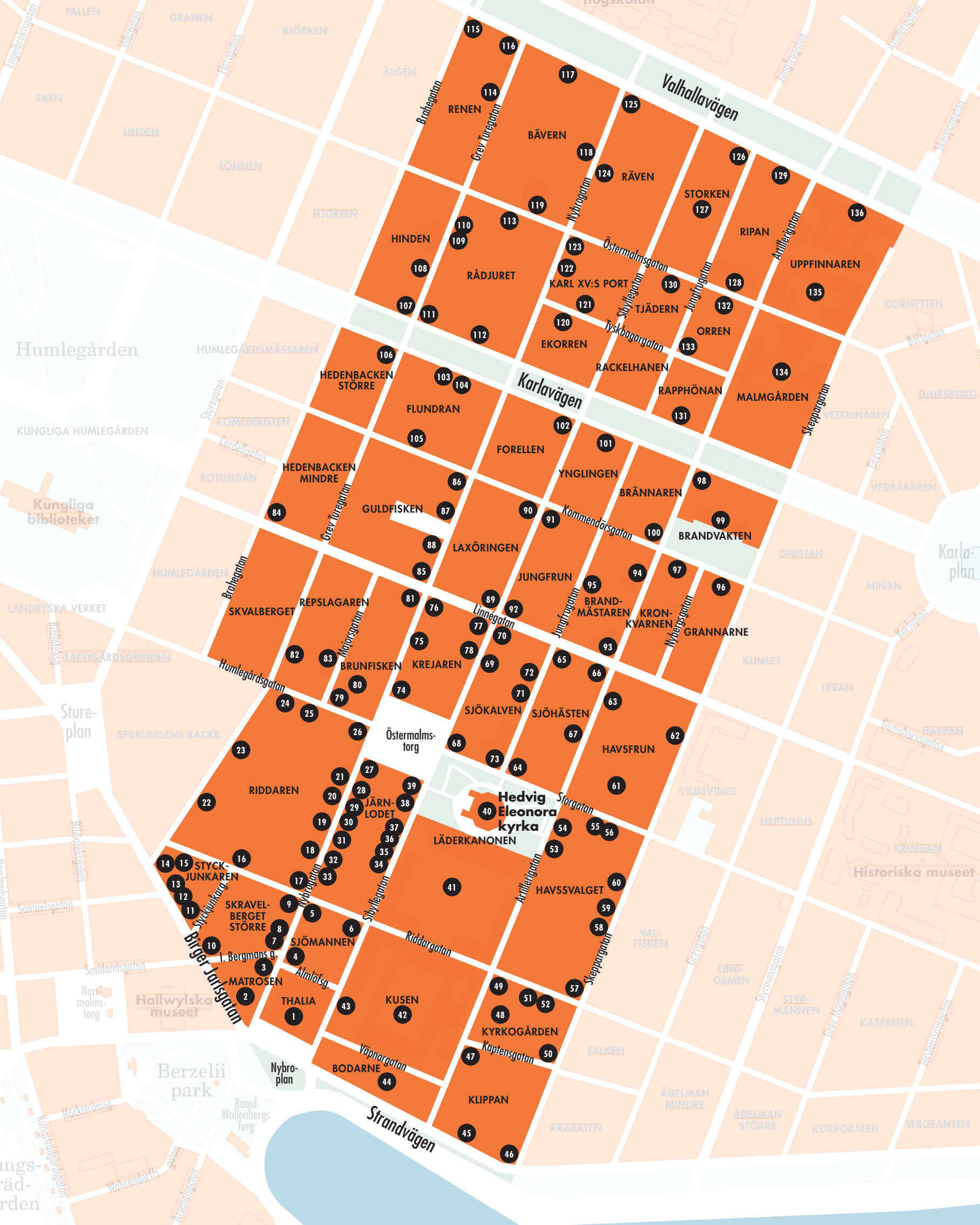
flyttades till Blasieholmen. Själva byggnaden, i dag riven, såldes till kronan som använde den som magasin och kolerasjukhus. Huset användes också som fattighärbärge »och är ännu lika ohyggligt att se på«, som Claës Lundin och August Strindberg skriver 1882 i *Gamla Stockholm*.¹⁷

Under den gustavianska tiden tillkom två kronobrännerier. Bakgrunden var att Gustav III 1773 ville skapa ett monopolsystem, förbjuda importen av utländskt brännvin och förhindra lönnbränning. På det sättet skulle stadens ekonomi förbättras. Systemet blev starkt impopulärt och kort därefter utarrenderades brännerierna för att sedan säljas. Lilla kronobränneriet brann och stora kronobränneriets byggnader i kvarteret Ädelman mindre vid Grevgatan överläts på Veterinärinrättningen, som 1821 även öppnade i Collegium Medicums koppypningsanstalts byggnader på andra sidan gatan i kvarteret Krabaten. Koppypning var en tidig form av vaccination.

Inom kvarteret Ädelman mindre låg också Abraham Rydbergs stiftelse för danande av skickliga sjömän i det praktiska sjömansyrket. Någon strandgata var ännu inte påtänkt och fastigheterna sträckte sig ned till vattnet.

Flera filantropiska inrättningar tillkom på Ladugårdslandet. På Grevgatan inrättades 1724 genom Abraham Grills försorg Änkehuset, avsett för änkor som varit gifta med borgare i staden, och i kvarteret Valfisken låg Frimurarebarnhuset. År 1788 köpte Timmermansorden den stora egendomen Eriksberg (se nr 329) väster om Humlegården för att anlägga ett nytt stamhus och hospital för invalider, och i hörnet av Riddargatan och Grevgatan låg Hedvig Eleonora församlings fattighus.

När Ladugårdslands församling som tidigare tillhörde Artilleriförsamlingen hade blivit ett eget pastorat beslöt 1665 att anlägga Hedvig Eleonora kyrka. Den invigdes först 1737, inte med dagens utseende utan med taket täckt av en åttkantig huv i trä som länge dominerade Ladugårdslandets silhuett. Den provisoriska huven kallades »brännvinspannan« på grund av sin form. Tillsammans med Artillerigården och dess militära verksamhet livade kyrkan

Hedvig Eleonora

Utsikt från Smålandsgatan 8 över kvarteret Skrävelberget mindre som är under rivning, omkring 1892. Nybroplan och Nybroviken i bakgrunden.

Skridskoåkare på Nybroviken. Isbanan lyses upp av bågglampor på musikpaviljongen. Gouache av Edvard Forsström 1896.

Nybroplan

Nybroplan har fått sitt namn efter Nybrogatan, som i sin tur har uppkallats efter den pålbro som byggdes omkring 1640 och avsnörde den inre delen av Ladugårdslandsviken (dagens Nybroviken), som då sträckte sig ända fram till Jakobsbergsgatan.¹

Den nya bron hade olika namn under 1600- och 1700-talen, där de flesta anspelade på att den var just ny: Nya Bron, Nybron, Nya Ladugårdsbron eller Nya Ladugårdslandsbron. Det var en 190 meter lång träbro, för sin tid storlagen med vindbrygga för fartyg som ville lägga till i viken.

Den nya bron ersatte Gambla bron, som varit den viktiga förbindelsen mellan Ladugårdslandet och flottstationen som fram till 1640-talet legat på Blasieholmen. Denna bro hade gått över än Rännilen som avvattnade sjön Träsket (vid nuvarande Eriksbergsplan) och mynnade i Ladugårdslandsviken.

Det inre av viken kallades också Packartorgsviken eller Katthavet. »Men ... ännu 1850 gick den sanken däliden genom staden, som en extra vattengräns till alla de övriga.«² Katthavet, »där döda katter samt andra zoologiska lämningar spredo en odräglig stank i grannskapet«, började fyllas igen 1838. Stadens läkare hade återkommande varnat för de osunda förhållandena i området. Sopor kastades och

avlopp rann ut i viken. Här låg också en avlastningsplats för latrin. Vattnet var av usel kvalitet.

Läkaren Pehr Gustaf Cederschjöld skrev 1827 att Nybrovikens vatten, liksom Clara-sjöns, var högst orenligt och otjänligt till matlagning. »Huru rent och helsosamt det myckna linne kan blifwa, som dagligen twättas i Nybrowiken, hvarest wattnet är, genom gödsselfyllningens upplösning, tjockt som en mörja [smörja], lämnar jag derhän /.../«.³

En katastrofal koleraepidemi svepte över trakten kring Packartorget, nuvarande Norrmalmstorg, och Ladugårdslandet 1834. Den återkom 1850, 1853 och även senare.

Först 1853 var den inre delen av viken utfylld och Berzelii park öppnades för allmänheten. Pålbron över Nybroviken försvann och ersattes av enstensatt kaj. I Albert Lindhagens regleringsförslag från 1866 kan man se att även den yttre delen av viken delvis är igenfylld, och marken för den blivande Nybroplan är utformad som en park i anslutning till Berzelii park.

Nybroplan motsvarar på en karta från 1858 Nybro Hamnplan, som ligger framför kvarteret Sjömannen, just där Nybrogatan mynnar. På 1870-talet och senare kallades Nybroplan ibland för Nybroplatsen, till exempel 1901 när

John Ericssonstatyn sattes upp.⁴ Namnet Nybroplan är från 1936 men förekommer i kartor redan på 1920-talet.

Nybroviken var vintertid under ett tjugotal år mellan 1884 och 1900-talets början borgerlighetens vardagsrum. En skridskobanan öppnades 1884 på Nybrovikens is av Stockholms Allmänna Skridskoklubb på initiativ av dåvarande kaptenen Viktor Balck.⁵ Allmänheten kunde åka till musik från musikpaviljongen. Mycket uppskattade var uppvisningar i figuråkning, liksom hastighetstävlingar.

När den nya Kungliga Dramatiska Teatern uppfördes 1908 fick gaturummet en ståtlig fond åt norr.

Marmorfoajén med Gustaf Cederströms målning till höger, där Gustav III komplimenterar fru Olin som var skådespelerska.

1. Dramaten, Kungliga Dramatiska Teatern Nybroplan

Kv. Thalia 3

Kungliga Dramatiska teatern, med anor från Gustav III:s tid, låg vid 1800-talets slut i Kungsträdgården, i lokaler som var kraftigt underdimensionerade och nedgångna. Teatern och Operan var då förenade under namnet Kungliga Teatern och sorterade under hovförvaltningen. År 1881 förvärvade staten verksamheten som arrenderades ut. Den sista föreställningen i det gamla teaterhuset gavs 1907, därefter revs det och gav plats åt Stockholms Enskilda Bank.¹

Redan 1897 hade en utredning tillsatts som skulle ta ställning till hur ett nytt operahus skulle organiseras – det invigdes 1898 – och man uppmärksammade då att även Dramatiska teaterns byggnad var i dåligt skick, sliten och brandfarlig. Det dröjde dock ända till 1901 innan saken tog en ny vändning. Då hade

ett privat konsortium bildats med syfte att uppföra en ny teaterbyggnad. Den nya teatern skulle överlämnas till staten utan kostnad.

Drivande i konsortiet var härads-hövding Gustaf Birger Anders Holm, som var verkställande direktör på P.A. Norstedt & Söner, en utpräglad härskarnatur, därtill brutal och full av vördnad för makten. Under arbetet med den nya teatern sågs Holm ha haft skarpa duster med den likaledes hetsiga teaterchefen Knut Michaelson.²

Det var svårt att finna en centralt belägen tomt för att uppföra ett nytt teaterhus. Ett tillfälle hade dock erbjudit sig att förvärva några tomter i kvarteret Sjömannen, som endast var bebyggda med äldre »jämförelsevis mindre dyrbara åbyggnader».³ Köpesumman på en miljon kronor betraktades som låg. Inom byggnadskontoret sågs det som positivt att en

monumentalbyggnad skulle placeras med huvudfasaden mot Nybroplan.

En nybyggnad beräknades kosta två miljoner kronor. Konsortiet hade ombildats till aktiebolag för att kunna förvärva marken och AB Dramatiska Teaterbyggnadskonsortiet föreslog att ett penninglotteri skulle inrättas för att bekosta inköpet och byggandet, liknande det som samtidigt inrättats för uppförandet av Nordiska museet.

Turerna var många kring avgränsningen av marken som sträckte sig mellan Nybroplan, Nybrogatan, Almlöfsgatan och Sibyllegatan. Den slutliga storleken på fastigheten blev över 3 000 kvadratmeter och kvarteret fick namnet Thalia.

På platsen låg tidigare källaren Flaggen, som inte var någon sjömanskrog utan »ett bra borgerligt näringsställe med god mat och trevlig publik».⁴

Kvarteret Thalia

Kungliga Dramatiska Teaterns tomt Thalia fick sitt namn 1922 och utgjorde den södra delen av kvarteret Sjömannen (se s. 55) med flera.¹

Julius Kronbergs plafond i salongen föreställande Apollo och de nio sånggudinnorna.

Trapphuset i den kungliga våningen.

Arkitekten Fredrik Lilljekvist var engagerad i teaterprojektet redan på ett tidigt stadium och studerade hur olika placeringar skulle påverka omgivningen och byggnadens utformning. Han hade vid denna tid gjort en restaurering av Gripsholms slott.

Fredrik Lilljekvist hade också ritat paviljonger till Allmänna Konst- och Industriutställningen 1897, en av dessa, Industrihallen, tillsammans med Ferdinand Boberg. År 1897 tillkom också hans eget hus Stureplan 15, där han hade sitt kontor. Lilljekvist arbetade i en historicerande stil men betraktades som relativt moderat. Inte minst var han uppskattad av kungen, Oscar II, kanske också för att han ritat KSSS:s klubbhus i Sandhamn. Kungen var en stor seglingsentusiast.

Den blivande teatern hade en krävande omgivning. Hamngatan

betraktades då som huvudgata och Lilljekvist menade vid invigningen 1908 att »det gällde att för den få en passande, värdig, avslutande fond».⁵ Byggnaden måste hävda sig mot de omgivande stora husen i början av Birger Jarlsgatan och i den närmaste trakten österut. »Och så hade man att slåss med kolosserna vid sidorna, med hofstallets röda tegelmassa etc.» Pålningarbetet för husen i kvarteret Bodarne (se s. 86) hade just påbörjats, men några ritningar fanns inte tillgängliga enligt Lilljekvist. »Tornpartiet kom så till för att bilda en motvikt mot detta väldiga komplex, för att byggnaden skulle kunna resa sig ur den grop i hvilken den låg.»

Fredrik Lilljekvist ritade sin första version 1901. Då fanns centreringen mot mitten, sidopaviljongerna och flyglarna, liksom den stora frisen på fasaden. Ett klassiskt kolonnmotiv

som bar en frontespis ersattes senare av det höga tornet. Det första förslaget möttes inte av entusiasm.

Den klassicistiska utformningen försvann och ersattes i ritningarna av en rikt dekorerad nybarock. Ritningarna godkändes 1902 av Kungl. Maj:t. Teatern var planerad för tusen personer. Tornets ena huvudfunktion var att verka för byggnadens ventilation och dölja det bakomliggande scenhuset. Den andra funktionen var stadsbildsmässig och handlade om att ge en silhuett mot Hamngatan.

Fredrik Lilljekvist gjorde flera resor till kontinenten och studerade teaterbyggnader. Ursprungligen hade han tänkt sig putsade murar men ändrade sig till marmor, vilket kom att bidra till kraftigt ökade kostnader och en fördyring på flera hundra tusen kronor. Totalt sett kostade byggnaden 6,3 miljoner kronor

i stället för planerade 2,5 miljoner, så nutidens fördyringar av stora projekt är ingen nyhet. Den konstnärliga utsmyckningen med måleri och skulptur gick på 360 000 kronor och då var konstantverket inte inräknat.⁶

Många problem uppstod under byggnadstiden, bland annat strejkade såväl stenhuggarna som tegelbärarna och byggnadsarbetarna. Byggnadschef var major Per Axel Lindahl och byggmästare var Frithiof Dahl, född 1869 och utbildad vid byggnadsyrkesskolan i Stockholm och godkänd av byggnadsnämnden 1897. År 1909 blev han medlem av Stockholms Byggmästareförening och senare dess ordförande samt medlem av Murmestare Embetet och dess kassaförvaltare. Dahl var en högt värderad byggmästare och kom att uppföra både prins Carls och prins Wilhelms villor på Djurgården.

Senare förde han det komplicerade Stadshusbygget i hamn.

Carl Zetterberg, den senare storbyggaren, var verksam som ritare på Dramatiska teaterns ritkontor där Lilljekvist hade fyra arkitekter anställda. Zetterberg beskriver atmosfären i sina minnen: »Jag vill inte påstå att fliten var härskande på detta kontor. Så gott som samtliga hade sina privata arbeten att smussa med. Även jag fick så småningom mina.«⁷

Teatern bedöms vid sin tillkomst ha varit en traditionell byggnad, om inte otidsenlig så i alla fall gammalmodig. Den har en klassisk, centralt placerad salong och där fanns inte de modernaste tekniska hjälpmedlen, som vridscen och rundhorisont. Färgsättningen i blått, vitt och guld, dekorationer med festonger och kransar, liksom kolonnerna, anspelar på 1700-talet. En inspiration kan ha varit de förslag till dramatisk teater som arkitekten Erik Palmstedt lade fram för Gustav III på 1780-talet.⁸

Konsortiet önskade sig också matställen för att få lönsamhet. En restaurang placerades på bottenvåningen mot Sibyllegatan och en kaféavdelning mot Nybrogatan.

En överdådig mängd plafonder, väggmålningar och skulptur smyckar Dramaten. Det var ett nationellt projekt och som sådant mycket påkostat, mer än Operan där två procent av byggnadskostnaden lades på konstnärlig dekorerings. Här rörde det sig om sex procent. Sammanlagt medverkade fjorton skulptörer och elva målare i arbetet.

I exteriören blev fasadreliefen Backuståget som utförts av Christian Eriksson mycket uppskattad av samtiden. Den monumentala skulpturgruppen föreställande skådespelarkonsten ihop med Sveriges riksvapen ovanför entrén utfördes av Carl Milles. Han skapade likaså de åtta kolonnerna i loggian, liksom de nakna barngestalterna på baserna. Här blev det internt bråk. Lilljekvist ville skyla nakenheten på Milles putti med blad, men detta förhindrades. Kanske var Lilljekvist utsänd av B.G.A. Holm som sägs ha oroat sig.⁹ Fasadens teatermasker är också av Milles hand, medan John Börjeson har formgivit de två gyllene skulpturgrupper som omger entrén och föreställer Poesin och Dramatiken.

Inför bysten av kung Oscar i entrén mötte Milles kritik. Prins Eugen och Gustaf V ville att den skulle göras mer lik – Oscar II såg i deras

ögon för gammal ut (han avled 1907). Lilljekvist ville inte betala arvodet för bysten på grund av dess bristande likhet.¹⁰

Uppdragen att utföra den inre målade dekoren gick till erfarna konstnärer. Väggmålningen Parkutsikt i vestibulen är gjord av Oscar Björck. Julius Kronberg var en i samtiden uppskattad konstnär som bland annat utfört monumentalmåleri på Stockholms slott. Han arbetade i en ljus, rokokokartad stil inspirerad av Tiepolo men även av det sena 1800-talets Beaux arts-tradition. Kronberg sägs, liksom Michelangelo i Sixtinska kapellet, ha legat på rygg och målat plafonden i salongen föreställande Apollon och muserna. Kronberg målade även Eros och ödesgudinnorna ovanför prosceniet, scenöppningens inramning.

Carl Larssons plafondmålning i Marmorfoajén har temat Dramats födelse och är dramatisk med en ljust lysande kvinnofigur i centrum föreställande Idén och vid hennes sida en naken man. Symboliskt föreställer han Kritiken med svärd i ena handen och en lagerkrans i den andra. Kring dessa huvudgestalter finns andra figurer som framställer lidelserna. Författaren syns pekande på ena sidan, medan Skådespelaren väntar med utbredda armar på den andra. Målningen är utförd på duk med svindlande perspektivförkortningar och stark kolorit.

De övriga dekorativa målningarna är gjorda av Gustaf Cederström, Alfred Bergström, Gottfrid Kallstenius och Georg Pauli med flera. Prins Eugen kom senare att utföra en fresk i den kungliga avdelningen

Teatern invigdes i februari 1908 med Strindbergs *Mäster Olof*. När byggnaden stod färdig fick Lilljekvist kritik från kollegan Carl Westman, som endast var några år yngre men representerade en annan generation. Han ansåg att byggnadens yttre med tornet inte uttryckte dess inre, då det inte markerade något särskilt rum. Teatern var i hans mening behagfull och publikfriande:

»En byggnad är en individ med sin säregna naturell [...] och vill den uppträda med pomp och ståt, får den se till, att det blir don efter person. Utsmyckningen skall sitta som sirterna på en riddares rustning, ej som banden och blomstren på hans dams klädnad.«¹¹

Dramaten stod färdig 1908.

I den rikt dekorerade fasaden finns skulpterade teatermasker av Carl Milles (t.h.).

Två ståtliga lyktstolpar flankerar entrén. I bakgrunden detalj av Christian Erikssons fasadrelief (nedan).

14. Birger Jarlsgatan 14, Riddargatan 2, Grev Turegatan 2

Kv. Styckjunkaren 7

Den stora byggnaden i mötet mellan Birger Jarlsgatan, Riddargatan och Grev Turegatan bildar en kraftig front mot nordväst. Samtidigt är den ena sidan vänd åt det lilla torget framför. Den uppfördes 1898–1900 som bostadshus, i likhet med de andra husen i kvarteret, men kon- toriserades efterhand. Ägare till det äldre huset på fastigheten som revs i samband med nybyggnaden var fröken C.M. Andersson.

Nittonhundratalets nybyggnad hade två arkitekter: Gustaf Hermansson, som ansvarade för fasaden, och C.A. Carlsson, som stod för planerna, en uppdelning som inte var helt ovanlig. Carlsson med kontor på Brahegatan 19 kallades till en början ritare men arkitekt efter några år.

Han var bland annat upphovsman till fyra hus i kvarteret Sleipner i Vasa- stan.¹ Gustaf Hermansson var å andra sidan en väletablerad arkitekt, känd som ansvarig för återuppbyggnaden av Sundsvall efter branden 1888. Dessutom var han en visserligen kritiserad men flitigt använd kyrko- arkitekt och även arkitekt till en rad offentliga byggnader från tiden vid Överintendentsämbetet, senare Byggnadsstyrelsen.

Uppdragsgivare vid uppförandet av Birger Jarlsgatan 14 var byggnads- ingenjör Harald Thure Fallström. Han var dessutom husets byggmä- stare. Han hade genomgått Tekniska skolan och arbetade dels som bygg- mästare, dels som verkmästare och hade varit verksam vid flera av de mera representativa nybyggnaderna i Stockholm, exempelvis Bondeska

huset vid Strandvägen, sannolikt under byggmästare Nils Johan Bengtsson. Han var bror till skalden Daniel Fallström och avled i förtid 1914.²

En massiv byggnadsvolym med stora tak var utmärkande för Gustaf Hermanssons byggnader. Fasaden är i grov- och släthuggen kalksten med dekorativa inslag och hörnbalkonger i järnsmide. Gaveln mot norr har fönster som är grupperade i fasadens mitt ovanför porten och kröns av en kraftig fronton ovanför taklinjen. Bottenvåningen har stora fönster och är inredd för butiker som bredde ut sig på i två plan. Bottenvåningen inrymde också avträden och en tvättstuga.

Planen var oregelbunden, vilket gav våningarna en intressant vinkelform. Att huset redan vid sin tillkomst även lämpades som affärs- hus visas av rummen för direktören,

kamrern och korrespondenter samt direktionen på första våningen.

År 1902 står fabrikör A. Andersson som ägare. Året därpå hade Svens- ka Arbetareförsäkringsanstalten Trygg sitt kontor här. Ganska snart såldes huset, och företaget – som då döpts om till Svenska Lifförsäkrings- anstalten Trygg – flyttade tillfälligt till Grev Turegatan 24B innan man 1910 tog sitt nybyggda hus, det så kallade Trygghuset vid hörnet av Engelbrektsgatan och Birger Jarls- gatan i anspråk (se nr 326).³ Ny ägare var Allmänna Pensionsförsäkrings- bolaget som hade sitt kontor i huset. År 1916 var läkaren Erik Edholm en av tre hyresgäster. Han var en ansedd kirurg med mottagning i huset och blev senare direktör vid S:t Eriks sjukhus.

I dag ägs huset av Vasakronan och i bottenvåningen ligger bland annat Åmells Konsthandel.

Den fint arbetade entrén till Birger Jarlsgatan 14.

Ungdomar församlade utanför Riddargatan 4 runt sekelskiftet 1900.

Riddargatan

Namnet Riddargatan fastställdes 1857. Gatan var länge den sydligaste av dem som gick på längden på Ladugårdslandet. Den förekommer i handlingarna redan 1638, men var då mycket ofullständigt bebyggd.¹ Den syns tydligt på regleringsplanen för Ladugårdslandet 1640.

Trakten av kvarteret Riddaren var en av de mest aristokratiska på Ladugårdslandet under 1600-talet. Här innehade åtskilliga adelsmän, exempelvis medlemmar av släkter som Brahe, Bielke och Banér, gårdar med sjötomt, vilket antas ha givit upphov till namnet, Riddargatan.²

En del av gatan som bestod av en brant backe uppkallades efter generalmajoren Caspar Otto Sperling. Han bosatte sig här 1645 och uppförde ett av stadsdelens första stenhus. På Tillæus karta från 1733 betecknar Sperlingens backe delen väster om Nybrogatan till Artillerigatan, medan den östra kallades Riddaregatan. Sperlingens backe finns kvar, men omfattar ett betydligt mindre kvarter som i dag ligger i Engelbrekts församling. En sänkning av gatunivån gjordes år 1909, men än i dag har den västra delen av Riddargatan kvar en kraftig lutning.

Den aristokratiska prägelns fanns också utmed Riddargatans östligaste stränder inom kvarteret Ädelmannen, där Per Brahe d.y. hade en stor malmgård. Den tillhörde släkten Brahe ännu på 1720-talet.

15. Riddargatan 4

Kv. Styckjunkaren 8 (f.d. Skravelberget 48 och Styckjunkaren 40½)

Det låga huset i tre våningar är från slutet av 1700-talet och typiskt för bebyggelsen i området vid denna tid. Fastigheten ägdes från omkring 1770 av fiskköpare Abraham Malm och köptes 1804 av grosshandlare Abraham Elfving. Gårdsbyggnaderna tillkom kort därefter.

År 1823 köptes fastigheten, som då betecknades som Elfvingens gård, av stadskamrer Johan Henrik Reinholdssons gäldbundna, det vill säga skuldsatta, bo. Efter några ägarbyten gjordes 1869 en tillbyggnad av ett gårdshus av målarmästare August Widstrand.¹ Hans änka, Brigitte Charlotte, född Bendixson, övertog gården 1878. År 1890 bodde sonen, bokförläggaren Otto Wilhelm, här, en av delägarna i det ännu existerande bokförlaget Wahlström & Widstrand som startats sex år tidigare. Den andre delägaren var Per Karl Wahlström och förlaget låg i huset.

Per Wahlström och Wilhelm Widstrand hade båda arbetat på C.E. Fritzes bokförlag och bokhandel på 1880-talet och köpte som kompanjoner 1883 en del av den välkände Axel Lindahls fotografiäffär i Södertälje. De etablerade sig under dennes namn på Riddargatan 4 (dåvarande nr 41), där man hade kontor, lager och ateljé.²

De två unga kompanjonerna kompletterade varandra. Widstrand som var den mer försiktige skötte administrationen och bokföringen. Han hade också kontakter i kultur-

och finanskreter genom sin mor. Wahlström var förlagets ansikte utåt, den mer kapitalstarke och det var han som stod för idéerna.³ Till en början utvecklade man Axel Lindahls fotografiverksamhet och sålde och distribuerade bilder samt producerade bildverk. Först på 1890-talet tog bokutgivningen över. I samband med bildandet av förlaget byggdes gathuset till och gårdshuset förändrades.

Förlaget fanns kvar på Riddargatan till kort efter sekelskiftet 1900, då det flyttade till Brunnsgatan och därefter till Regeringsgatan, till I. Marcus Boktryckeriaktiebolags hus. Båda bokförläggarna hade då skaffat var sin villa i Storängen i Nacka.

Fastigheten såldes till Fastighetsbolaget Styckjunkaren, som innehades av civilingenjör Carl Gustaf von Malmberg, ägare till ytterligare ett hus i kvarteret, Styckjunkargatan 1. Han var inspektör hos Brand- och Lifförsäkringsaktiebolaget Svea på Birger Jarlsgatan 16.

Hyresgäst var den examinerade vattenläkaren, hygienisten och feministen Clara Smitt-Dryselius, som drev Ljusinstitutet Helios och Grekiska badet i huset. Clara Smitt utbildade sig som ung till vattenläkare (balneolog) i Tyskland och deltog därefter som sjuksköterska i grekisk-turkiska kriget 1897.⁴ År 1895 drev hon bad och Ljusinstitutet på Riddargatan och beskrev sig 1910 som doktor och kirurg utöver vattenläkare.⁵

Fastigheten förvärvades omkring 1915 av jägmästare Albert Nestor Cedergren, mest bekant för eftervärlden som byggherre till Cedergrenska tornet och anläggare av Cedergrenska parken i Stocksund. Albert Nestor bodde i huset mitt emot, på Riddargatan 1.

Inga ombyggnader gjordes på nr 4 förrän vid 1920-talets slut då fastigheten, efter Albert Nestors död 1921, ägdes av hans änka.

I huset låg från 1960-talet det välkända Konditori Sturekatten (tidigare hade det legat i grannhuset på nr 1). Det var länge ett kärt tillhåll för konditoriälskare. Enligt en historik fanns det en kund som hade räknat ut att han suttit vid samma bord tre-tusen gånger.⁶ Konditoriet gick i konkurs våren 2021. I Sturekattens gamla lokaler huserar i dag modemärket CDLP (Un Cadeau de la Providence) som flyttade in 2022.

Narvavägen 22 och 24 är uppförda som pendanger. Till vänster den konstfullt dekorerade entrén till Narvavägen 22.

231. Narvavägen 22 / Narvavägen 24

Kv. Fanan 23 / Fanan 24

Tomterna Fanan 23 och 24 såldes år 1895 till W. Jansson, som i sin tur bör ha sålt dem vidare i stort sett omedelbart. År 1897 uppges nämligen bokhållare A. Arnfelt som ägare.¹ Arnfelt sålde i sin tur tomterna till kamrer Conrad Landelius och byggmästare Johan Fredrik Göransson, som tar upp dem bland sina arbeten utförda åren 1898–1900. Inom kvarteret Fanan hade Göransson tidigare utfört nr 4 och 5 tillsammans med Landelius.²

Till arkitekt valdes Carl Malmström som var född 1865 i Stockholm och hade genomgått Kungliga Tekniska Högskolan 1879–82 och Akademien för de fria konsterna 1891–94.

De två husen är samkomponerade med spegelvända planer. Båda husen har rikt varierade fasader med runda burspråk ovanför portarna upp till femte våningen och toppigt uppstickande tak. Fönstren har omväxlande fantasirika omfattningar. Särskild omsorg har lagts ned på portalerna som är rikt skulpterade.

Utöver det femvåninga gathuset, som är utbyggt med en liten flygel mot gården, finns ett separat gårdshus på varje fastighet, också det i fem plan. Gathuset har två våningar per plan där den större sträcker sig in i flygeln, med köket längst bort. Gårdshuset ser ut att ha tre lägenheter per plan. Till båda gårdarna fanns skisserat ett elegant »velocipedstall«

men inga wc:n, vilka alltså bör ha funnits inomhus.

På Narvavägen 22 fanns 1899 femton familjer, bland dem arkitekt Axel Th. Lignell. På nr 24 bodde samma år bland andra vice häradsövding Hjalmar Grafström som var stadens fattigsakförare, det vill säga advokat, för de norra rotarna. Rotarna inrättades 1878 och var ett nytt folkbokföringssystem. På Östermalm fanns sex rotar. Medicine licentiat Anton Lychou hade mottagning på vardagar 1/2 9–1/2 10 och 1/2 3–1/2 4 samt 9–10 på helgdagar.

Författaren Niklas Rådström hade sitt barndomshem på Narvavägen 24 och återvände som vuxen:³

Jag kände genast igen dofterna som slog emot mig då jag steg innanför porten. Det luktade källare, björkved, vinteräpplen och gammal limfärg i trapphuset. Jag stannade utanför dörren till den lägenhet som en gång hade varit vår och såg på mässings-skylden under dörrspegeln av vattrat glas. Där stod namnet på en importör av ett mycket känt champagnemärke.

På Narvavägen 22 inreddes 1951 en butiksvåning och 1972 gjordes en ombyggnad för förbättrad sanitär standard. Centralvärme som fattades bör ha dragits in då. En fullständig ombyggnad och vindsinredning gjordes 1931 på Narvavägen 24 och 1973 renoverades fasaden.

232. Bromska villan Narvavägen 26–28

Kv. Fanan 25

Byggherren till enfamiljsvillan på Narvavägen var Gustaf Emil Broms, en av de mest drivande männen i sekelskiftets industriella utveckling. Hans affärer hade ett särskilt fokus på Norrlands gruvor och han utsågs till dansk vice konsul. Huset kallas därför ofta konsul Broms villa, men också Bromska palatset. Vi har tidigare träffat på honom som boende i Bünsowska huset på Strandvägen (se nr 150).

Gustaf Emil Broms kastade sig också in i spekulationer. »Hans livliga fantasi synes oemotståndligt ha gripits av de oändliga framtidsperspektiv, som det öde landets oerhörda malmstillgångar öppnade /.../.¹

Exploateringen av malmfälten underlättades av att Luleå-Gällivarebanan drogs fram till Riksgränsen och Narvik. Aktiebolaget Gellivare Malmfält, där Broms var huvudägare och verkställande direktör, blev inblandade i allt våghalsigare affärer som slutade med att han 1903 sålde sina aktier till Trafikaktiebolaget Grängesberg-Oxelösund.

Broms hade också omtanke om jordbruket och startade ett egna-hemsbolag för att utveckla hemman i en ort på gränsen till Finland. Han avled oväntat av hjärtslag 1903. Vid hans död uppskattades hans nettoförmögenhet till ungefär 244 miljoner i dagens penningvärde. Detta inkluderade egendomen Södernäs på Värmdö.²

Fanan 25 tillhörde först byggmästare Carl Oscar Lundberg och därefter hans fastighetsaktiebolag.³ Intill nr 25 låg 330 kvadratmeter av Gumshornet som skulle läggas igen. Vad Gustaf Emil Broms fick betala till byggmästare Lundberg för tomten Fanan 25 på 3 200 kvadratmeter är inte bekant.

Som byggmästare valde Broms en av Stockholms äldre, Ernst Wilhelm Berggren, som också skrev sig Berggrén. Han var född 1825 i Stockholm och hade genomgått Akademien för de fria konsterna samt fått burskap som byggmästare år 1856. Han hade bland annat till- och ombyggt Skogsinstitutet samt reparerat och byggt om ett stort antal byggnader, exempelvis Klara kyrka. Han var ledamot av Murmestare Embetet, vars sekreterare han var, och avled 1901 kort efter det att villan stod färdig.

Av de två arkitekterna var Ludvig Peterson den mest erfarna, även om den tio år yngre Erik Lallerstedt fått en rivstart när han vann tävlingen om Konstakademiens ombyggnad.

Här har den nya byggnaden placerats i Narvavägens liv, med en mittbyggnad i två våningar och två flyglar. Det låga utskjutande valmade taket buret av konsoler medverkar till att villan ger ett intryck av norditaliensk högrenässans, vilket också påtalades av samtiden.⁴ Kollegan Ragnar Östberg tyckte att Ludvig Peterson var sitt bästa jag när han arbetade ensam, och då talade han om det numera rivna Höganäsbola-

gets hus på Nybrokajen, men att man mindre och ibland inte alls kände igen arkitekten när han arbetade med andra, exempelvis i konsul Broms hus, »där en helt annan, vekare renaissanceton spelar in».⁵

Fasadmaterialet är puts med sockel och detaljer i sandsten. Tidigare fanns dekor i sgraffito i blått under taket utförd av Antonio Bellio. Portalens handtag i brons är av skulptör Christian Eriksson.

Mittbyggnaden har tre loggia-liknande fönster i bottenvåningens mitt, innanför vilka representationsrum som salong med takmålningar och kabinet är placerade med herrum och nedre hall i anslutning. I samtiden talades det om en väldig marmorspis.⁶ Matsalen skjuter ut litet mot gården. Sovrum, barnkammare, biljard och en övre hall ligger på övervåningen.

Flyglarna har också två våningar, den övre med tillbakadragen rums-svit och en terrass framför. Portgången ligger i den södra flygeln och i den norra fanns en vinterträdgård innanför tre starkt uppglasade fönster. Mot gården ligger ett slöjdrum, liksom köket och tjänstefolkens rum i en utskjutande del. På gården fanns en »lawntennisplan», planteringar och trädgård.⁷

Efter Gustaf Emil Broms död 1903 bodde hans änka kvar och den franska staten köpte villan 1920. I dag är Bromska villan residens för Frankrikes ambassadör.

Villan är inredd med representativa rum som den så kallade Gobelängsalongen med franska vävda tapeter.

Bromska villan är residens för Frankrikes ambassadör och har prägel av italiensk villa. Mot gården syns huvudbyggnadens baksida med en flygel från senare tid.

Kvarteret Garnisonen

Bortsett från Borgen, Karl XIV Johans paviljong på Ladugårdsgärdet där han övervakade de militära övningarna, var området i stort sett obebyggt innan Svea Livgarde och Göta Livgarde flyttade hit 1888 respektive 1890.¹ Kvarteret fick sitt namn 1885.²

247.

Garnisonen

Linnégatan 87–89, Banérgatan 14–30, Karlavägen 96–112, Oxenstiernsgatan 15B

Kv. Garnisonen 3

Svea och Göta Livgardes nya kaserner ritades av Ernst Jacobsson, som var arkitekt i Överintendentsämbetet och lärare vid ornamentsskolan på Akademien för de fria konsterna. Han hade fått sitt genombrott som arkitekt genom att 1870 vinna tävlingen om Sabbatsbergs sjukhus.

Som regementsarkitekt var Jacobssons första arbete Svea Artilleriregemente på Valhallavägen från 1873–77. Där hade han introducerat paviljongsystemet som han också använde här, det vill säga varje anläggning bestod av en mittbyggnad, kallad kanslihus, som förenades med L-formade kasermlängor på varje sida och omgav en stor kvadratisk gård, lämplig för exercisövningar. Gårdens borte inramning bildades av skol- och matsalsbyggnad, markenterri, kök, avtråde, bad, stall, verkstäder, arrest och musikkasern. Ett exercishus inrymdes i en länga.

Logementen var placerade kompanivis i flyglarna, med sexton man i varje och en gemensam korridor. Stilmässigt tillhörde kasernerna snarast nyrenässansen med rundbågiga fönster i olika grupperingar. Taken är låga och burna av konsoler.

Byggmästare för Svea Livgarde (västra huset) var Johan Möller, men uppförandet gick inte smidigt. Under våren 1886 utbröt strejk bland bergsprängarna och grundläggarna, där bergsprängarna hävdade att de inte hade fått betalt enligt praxis. Ett förskott skulle betalas ut var fjortonde dag till 75 procent av beloppet, vilket inte hade skett.

Byggmästare Möller hade två underentreprenörer för bergsprängning och grundläggning. Mäster August Palm, den socialdemokratiska agitatorn, »som här hade en god jordmån för sina agitationer«, begagnade tillfället och höll tal till arbetarna som hade samlats på en kulle.¹ Johan Möller var närvarande vid ett möte

följande dag då trehundra arbetare hade samlats. August Palm var också där, liksom polismästaren och ett stort antal poliser. Möller förklarade att han inte tänkte tvingas till eftergift. Hans ultimatum var att om inte arbetet upptogs följande dag skulle han betala för utfört arbete och sedan skaffa nya arbetare. Strejken slutade med att de strejkande återgick till arbetet, troligen utan att villkoren hade förändrats. Arbetet sägs ha varit mycket svårt med väldiga sprängningar för att få bort berg och krävande grävning ned till berggrunden.

Det hela får en tragisk slagsida när Johan Möller påträffades drunknad i Nybroviken nära Djurgårdsbron en månad senare. Han visade sig då vara utblottad och boet i konkurs.² Arbetet övertogs efter hans död av byggmästarna Nils Magnus Hammarlund och Gustaf Alfred Johansson. Det stod klart 1888 med en byggkostnad på omkring 1,5 miljoner kronor.³

Göta Livgardes kasern (östra huset) var helt identisk med Svea Livgardes och stod klar 1890. Den ritades också av Ernst Jacobsson men uppfördes av Albert Amundson, som sades även vara ansvarig för slutförandet av Svea Livgardes kasern. Han var en annan sorts byggmästare än dem vi mött tidigare i denna bok. Han var född 1840 i Uddevalla och utbildades vid Borås tekniska skola samt tog studentexamen 1860. Därefter gick han igenom krigshögskolan på Marieberg och var anställd vid Statens Järnvägar samt andra enskilda järnvägsbolag. Amundson var en känd järnvägsbyggare och anlade exempelvis Saltsjöbanans tunnlar. Även hamnanläggningar hörde till hans område och han avancerade till överste i Väg- och Vattenbyggnadscorpsen. Det största arbetet var dock anläggningen av Riksdags- och Riksbankshusen, de så kallade Riksbyggena.⁴

Nu hade de två livgardena fått tidsenliga och hygieniska lokaler med

ett modernt ventilationssystem, där luften byttes ut två gånger i timmen. Båda anläggningarna byggdes på med en våning 1903–06 efter Ernst Jacobssons ritningar. Anledningen var den allmänna värnplikten som krävde mer utrymme för de inkallade.

Som en kuriositet kan nämnas att en hemlig del av Generalstaben som ägnade sig åt kontrapionage, polisavdelningen, under första världskriget gömdes inne i det stora komplexet. Detta för att inte dra på sig onödigt uppmärksamhet i det spioneriarbete som man ägnade sig åt.⁵

Karlahuset

Militären lämnade området på 1950-talet och staten beslöt att bygga en förvaltningsbyggnad för statliga verk på tomt. År 1960–63 uppfördes en byggnad för det som då kallades Försvarets forskningsanstalt (FOA), i dag Totalförsvarets forskningsinstitut (FOI). Arkitekt var Gustaf Kaunitz, som bland annat har ritat det äldre Eriksdalsbadet i Stockholm. Här är i dag ett kontorshotell inrett, Port 108.

Karlahuset med huvudfasad mot Karlavägen stod färdigt 1972 och ritades av Tage Hertzell på A4 Arkitekter på Byggnadsstyrelsens uppdrag. Den 347 meter långa glasade fasaden med 289 likadana fönster i fönsterband var Stockholms längsta. Här förverkligades en strukturalistisk idé som tillät förändringar efter behov. Enligt kollegan Ragnar Uppman: »I allt skulle den nya anläggningen svara mot kraven på generalitet och föränderbarhet, enligt strukturalismens principer.«⁶

Huset var uppfört i moduler där stomme, fasader och installationer utgjorde separata system som kunde bytas ut vid behov. Det placerades på pelare, vilket bildar skydd mot väder men där nackdelen är att vinden pressas in så att det blir blåsigt.

Vid tillkomsten kallades kvarteret Garnisonen för »kontorsstad« och Karlahuset var då Sveriges största hus med arbetsplats för tretusen personer från olika statliga förvaltningar som rymdes inom 135 000 kvadratmeter. Av dessa skulle åttahundra sitta i jättelika kontorslandskap, som här fick sin introduktion i Sverige.⁷ Då entusiasmen var måttlig beslöt dåvarande Byggnadsstyrelsen att placera sin egen verksamhet i ett landskap som en demonstration.

Utåt är huset klätt i aluminium. Den grå betongen inomhus med frilagda installationer kombinerades med starka kontrastfärger, vilka skulle vara vägledande när man letade sig fram från den då enda entrén på Karlavägen 100. Detta var flera år före Centre Pompidou i Paris som är berömt för detta.

Huset var inte bara det längsta i Stockholm utan kallades också det fulaste.⁸ Den kalla, långa fasaden upplevs som ytterst monoton. Huset kom att representera en övergång byråkrati. Stora gårdar med planteringar, skulpturer och damm introducerades dock för att skapa variation och vila från den mekaniska plåten i fasaderna. Anläggningarna ritades av Gunnar Martinsson och är placerade mellan Livgardesregementenas hus och Karlahuset och bildar en trivsamt, vacker och välkött oas.

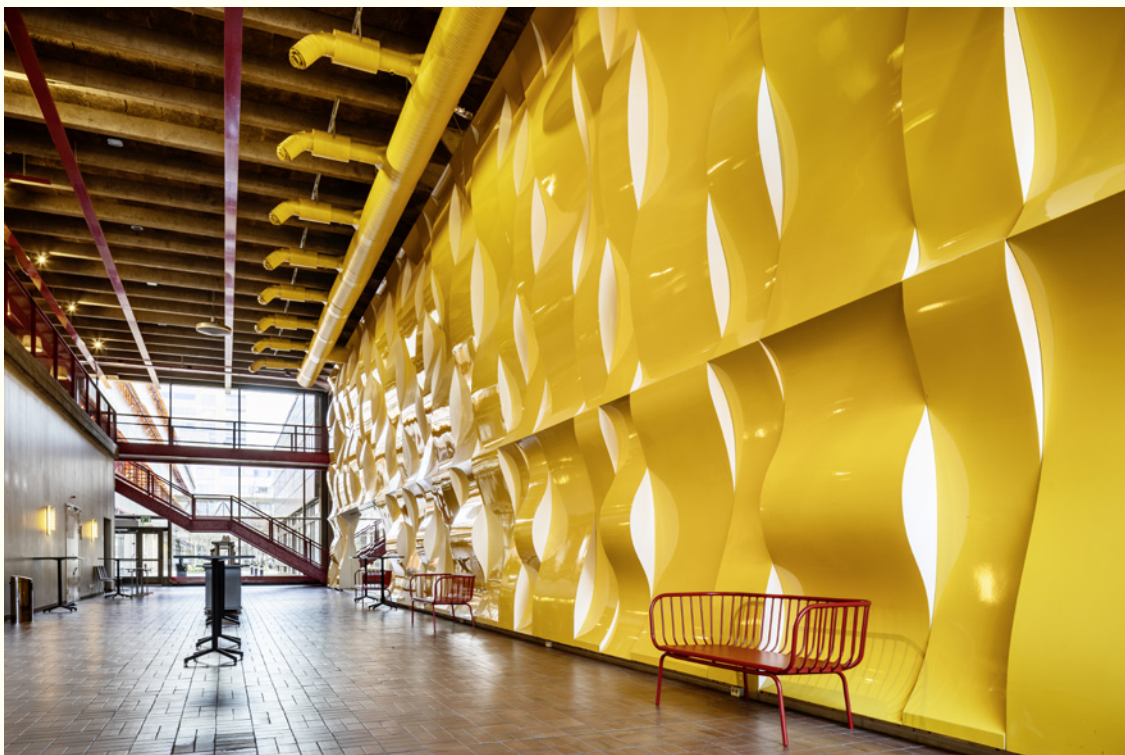
När det stora kontorshuset stod klart ville man införa flexitid, eftersom Karlaplans T-banestation inte klarade av femtusen statsanställda som skulle till jobbet på samma tid. Den infördes på försök under tre år och kom för att stanna.⁹

Senare ombyggnader har mjukat upp den stränga betongen. I dag används Karlahuset och regementsbyggnaderna för olika verksamheter, bland annat som kontor av en rad statliga verksamheter och företag. Byggnadsstyrelsen upphörde på 1990-talet och huset ägs nu av Vasa-kronan.

Svea Livgardes kasern (ovan). Endast den södra delen av Svea och Göta Livgardes byggnader är bevarad.

Karlahuset har en 347 meter lång fasad (ovan t.v.).

Broder vinden av Hertha Hillfon.

Skulpturen Fortitudo av den tyske skulptören Heinrich Lichtenberg från 1660 skapades ursprungligen för taket på Riddarhuset.

Bassängen på gården med omgivande lindar, mellan kasernerna och Karlahuset. Kraka av Gustaf Nordahl syns bakifrån.

Residenset för Storbritanniens ambassadör är vitputsat och har en mer sydländsk prägel än de andra villorna i Diplomatstaden. Utbyggnaden bakåt syns tydligt, liksom de traditionellt brittiska höga skorstenarna.

259. Storbritanniens residens Laboratoriegatan 8

Kv. Diplomaten 1

Det första hus som verkligen uppfördes åt en diplomat var villan på Laboratoriegatan 8, det tredje huset som tillkom i kvarteret Diplomaten. Underhandlingar pågick 1913 mellan Djurgårdskommissionen och engelska regeringsrepresentanter. Den tomt man ville köpa var den östligaste i kvarteret Diplomaten som låg närmast Engelska kyrkan.¹ De två andra regeringar som 1912 omtalades som intresserade återkom först årtionden senare, Tyskland och Norge.² Först var den engelska regeringen intresserad av tomten närmast Skogsinstitutet, som sedan bebyggdes av Erik Åkerlund.

År 1915 tog den engelske ministern Esme Howard det nya huset i besittning och flyttade dit från Strandvägen 17.³ Byggnaden var ritad av den skotske arkitekten Richard John Allison, som var verksam vid H.M. Office of Works i London och 1904 hade blivit invald som medlem i Royal Institute of British Architects, RIBA. Han adlades 1927.

Villan är ett av de få putsade husen i Diplomatstaden. Det har tycke av italiensk villa med sin vita färg, sina stora fönster och sin balkong på första våningen. Här finns barockpåverkade fönsteröverstycken och valmat utsvängt tak som påminner om grannens, Villa Gebers (se nr 258).

Villans ritningar är inte tillgängliga på grund av sekretess, men rummen var enligt uppgift placerade kring korridorer. De öppna spisarna låg på brittiskt vis i yttervägg och de långa skorstenarna sticker upp på taket. Köket låg i källaren, vilket var ovanligt i Sverige men norm i London på den tiden.⁴

Till en början inhyste villan både ministerns residens och legationen, men den senare flyttade redan före andra världskriget till Bünsowska villan (se nr 264). År 1967 stod den nya ambassadbyggnaden på Skarpögatan färdig.

Royal coat of arms of the United Kingdom, Storbritanniens vapen, i relief på östra ytterväggen.

Kvarteret Ambassadören

Under 1915 förlängdes Strandvägen först mot norr och gick sedan i en sväng ned mot Djurgårdsbrunnsviken. Sex nya tomter tillkom öster om kvarteret Diplomaten.¹ Byggnadsbestämmelserna var desamma som i detta kvarter.

260. Tillbergska villan, Sydkoreas ambassad Laboratoriegatan 10

Kv. Ambassadören 1

Fastigheten förvärvades 1916 av vice häradshövding Knut Tillberg för 150 000 kronor.¹ Han var notarie i Överståthållarämbetet mellan 1888 och 1898, samtidigt som han var vice verkställande direktör för Aktiebolaget Gellivare Malmfält och i Luossavaara-Kiirunavaara Aktiebolag, LKAB. Han var en av dem som ingick i »den metallurgiska härfan«, en trasslig affär av misslyckade spekulationer och fiffel, vars konsekvenser ledde till bland annat Ernest Thiels ekonomiska ruin.

Trots mörker, kyla och avlägsenhet drog Norrbotten och dess rikedomar till sig äventyrliga och energiska svenskar, »särskilt då personer på så hög samhällsnivå att de inte behövde leva där«.² Andra personer som engagerades i Norrbotten var William Olsson samt Knut och Marcus Wallenberg.³ Tilläggas kan också Gustaf Emil Broms, verkställande direktör i Aktiebolaget Gellivare Malmfält.

På 1890-talet anlade Tillberg Herrängs anriktningsverk och kom så småningom att förvärva en anseelig förmögenhet. I början av 1900-talet intresserade han sig för gruvfyndigheter i Mellansverige och utvinning av zink.⁴ Han var ledamot av riksdagens första kammare, där han representerade Kalmar län. Han var också en av undertecknarna vid inbjudan att teckna aktier i Aktiebolaget Sportpalatset och var en av Konserthusets donatorer.⁵

Första världskrigets utbrott skapade ett prisfall på metaller, vilket blev ödesdigert för Tillbergs företag.

Torben Grut ska ha ritat den första villan åt Knut Tillberg som är bevarad i skiss. Vad det var som gjorde att det inte blev denna som uppfördes vet vi inte.⁶ I stället var det Ivar Tengbom som ritade den nuvarande

ståtliga villan, som stod färdig 1919. Som medhjälpare hade han arkitekterna Birger Borgström, Robert Berg-hagen och Ivar Gripe. Byggmästare var ingenjör K. Axel Karlsson. Ester Claesson var behjälplig med de små ytorna som utgjorde trädgård.

I samband med uppförandet av villan uttryckte Tengbom missnöje med utformningen av stadsplanen som skapat en tomt som gav problem: »Det förefaller ju så lätt att dra det lilla streck, som bestämmer tomtens gräns. Är man inte lättsinnigt anlagd, så låter man dock denna menlösa handling föregås av en utredning rörande tomtens bebyggande. Hade denna skyldighet här blivit fylld, skulle tomterna med tillhörande bestämmelser säkerligen sett annorlunda ut.«⁷ Här i Tillbergska villan återstår endast remsor på sex meter som inte får bebyggas enligt Tengbom. »Och i mitten ligger huset som en orm, det ondas urbild.« Tengbom var inte ensam i att kritisera stadsplanen. Det gjorde även Ragnar Östberg.

Tillberg var samlare av konst och konsthantverk och villans utformning utgick från konstsamlingen med uppdelning i ett huvudhus, ett litet entréhus och ett förbindelsehus. Ett långt galleri på 4 × 19 meter för-

enade tillsammans med trapphuset huvudbyggnaden mot sjön med entrébyggnaden mot Laboratoriegatan. Planen betecknade Tengbom som »den svenska« utom att två vardagsrum lagts samman och bildade ett stort vardagsrum på 16 × 6,5 meter.⁸

Villans exteriör har blekröda slammade putsytor med omfattningar och orneringar av ljus sten från Ignaberga och gråbrun ostkustgranit samt tak i mörkrött tegel med koppar.

Villan är av ett annat kynne än Tengboms villa åt Ernst Trygger (se nr 257). Fasadmaterialet, puts, är en skillnad. Tillbergs hus är betydligt mer dekorativt med sina kraftiga fönsteromfattningar, fönsterluckor och ornament och ger ett yppigt intryck jämfört med Tryggerhusets relativa stramhet.

Tillberg lär inte ha flyttat in överhuvudtaget eftersom han gick i konkurs och villan såldes redan 1924. Han flyttade med sin hustru till Strandvägen 53 och huset på Laboratoriegatan 10 övertogs av direktör Axel Wenner-Gren.⁹

Axel Wenner-Grens stora industriella insats var utvecklandet av dammsugaren och kylskåpet. Han var huvudintressent i AB Electrolux som han ledde först som verkställande

direktör, sedan som styrelseordförande fram till 1939. Han gjorde flera felaktiga och spekulativa satsningar och han blev tvungen att sälja sina aktier i Electrolux till Wallenberggruppen. Han ägde Häringe slott i Västerhaninge och var vintertid bosatt på Nassau. Hans generösa donationer hade medfört många hedersbetygelser. Efter hans död 1961 blev det dock känt att dödsboet var konkursmässigt. Kvar står höghuset som bär hans namn: Wenner-Gren Center.

Villan beboddes därefter av finansmannen Carl-Eric Björkegren, vars omdiskuterade affärer orsakade många rubriker på 1980- och 90-talet. Han dömdes exempelvis för en insideraffär. Björkegren förvärvade en värdefull samling konst som visades upp när villan hade renoverats, men själv gick han 1991 i personlig konkurs. Han försvann spårlöst från skånska Viken i juni 1994. Då hade konstsamlingen gått på auktion.¹⁰ Mellan 1977 och 1989 disponerades huset av Dansmuseet. Sedan 1993 har Sydkorea sin ambassad här.